
MOLNÁR ANNAMÁRIA

Szemponatok a *De mulieribus claris* elemzéséhez

Boccaccio had proved by his vernacular and Latin prosaic works as well that he merited a place among the three crowns of Italian literature. By De mulieribus claris he created the first collection of women's biographies in the Western European literature, which work testifies such a complexity worth for analysing. This paper presents the various aspects I needed to apply during the analysis of the common goddesses of Genealogia and De mulieribus – e. g. the problem of the readers, the utilized literary sources, the narrative techniques and even the tradition called Euhemerism – to understand De mulieribus itself and due to these points of view to identify the answers that Boccaccio gave to the challenges of the Medieval and Renaissance interpretational traditions.¹

Giovanni Boccacciónak nem csupán népnyelven írt munkái bírnak kiemelt jelentőséggel az olasz– és a világirodalom számára, hanem latin nyelvű prózája is számos innováció bizonyítéka. Ő alkotta meg ugyanis az antikvitás szerzői, valamint barátja, Petrarca *De viris illustribus* ihletésére a nyugati irodalom első hölgyéletrajz-gyűjteményét, a *De mulieribus claris* (*Híres hölgyekről*). Ez a százhat, többségében pogány nő említésre méltó tetteit hozzávetőleges kronológiai rendben, Évától Johanna, nápolyi királynőig tárgyaló munka nem kizárólag témájában példanélküli, hanem amiatt is kiemelkedő, hogy az erkölcsi példaadás szándékával sajátos szerepkörbe helyezi a dekameroni narrátort. Boccaccio a szerzője továbbá a *Genealogia deorum gentilium*nak (*A pogány istenek genealógiája*), egy példátlan filológusi munkát tükröző enciklopédikus rendszerezésnek az antik világ isteneiről, amely tizenöt könyvben, antik és középkori irodalmi források felhasználásával, valamint azok többszintű

¹ A publikáció elkészítését az MTA-SZTE Antikvitás és Reneszánsz: Források és Recepció Kutatócsoport (TK2016-126) támogatta.

elemzésével rekonstruálja a mitológiai alakok „családfáját”. Ez a két munka is bizonyítja, hogy Boccaccio életművének minden darabja ezer szállal kapcsolódik egymáshoz, ezért ahhoz, hogy teljes képet kapjunk róluk, egységben kell tekintenünk rájuk, továbbá törekednünk kell feltárni a hasonlóságok és a különbségek mögött rejlő esetleges okokat, magyarázatokat.

Elemzésemnek ugyan nem képezi központi témáját, a fentebb említett egység megőrzése miatt azonban mégsem mellőzhető a harmadik nagy, latin nyelvű prózai mű, a *De casibus virorum illustrium* (Híres férfiak bukásáról) említése sem. Azon túl, hogy vannak közös alakjai a *De mulieribus*-szal, a címe ellenére ugyanis nem kizárólag híres férfiak bukását örökíti meg, nem választható külön a prózai művek egységétől sem. A kilenc könyvből álló, enciklopédikus munka Ádám és Éva történetétől a poitiers-i csatáig tárgyalja olyan híres történelmi személyek szerencsétlen sorsát, akiknek árnyai a narrátori fikció szerint a szerző álmában jelennek meg. Röviden ki kell térnünk a művek kronológiájára is, bár azt, akár csak a teljes boccacciói *corpus* esetében, csupán feltételezni tudjuk.² Egyetlen kiindulópontunk Boccaccio és Petrarca 1350-es találkozása, ettől az időponttól lehet ugyanis nyomon követni a boccacciói életműben a latin nyelven való alkotás egyre tudatosabb megnyilvánulását. A három prózai mű sorrendje, illetve az időszakok, amikor esetlegesen párhuzamosan dolgozott rajtuk Boccaccio, csak feltételezhetők. A szakirodalom jelenlegi álláspontja szerint a művek keletkezési sorrendje a következő: *De casibus*, *Genealogia* és *De mulieribus*. E meghatározásnak a jelen elemzésem szempontjából fontos eleme csupán az, hogy szinte biztosra vehető, Boccaccio a *De mulieribus* istennőéletrajzaihoz a *Genealogia* leírásait is használhatta, ez pedig filológiailag is indokolja a két műben közös istenségek összehasonlítását.

Kutatásaim a *De mulieribus* hölgyéletrajzainak tipológiájából kiindulva az antik mitológia istennőire fókuszáltak, a leírások háttérben meghúzódó források azonosításának lehetőségét és az istenek létét elutasító szemlélet háttérét keresve. A valószínűsíthető források figyelembevételénél során nyilvánvalóvá vált, hogy a *Genealogia* istennőinek boccacciói értelmezése nélkül nem elemezhetők és érthetők meg a *De*

² A boccacciói művek feltételezett kronológiájáról ld. KIRKHAM (2013: xiii–xix).

mulieribus leírásai, a két művet hasonlóságaiak éppúgy összekapcsolják, mint különbségeik. Csak az egyik művet vagy csak a másikat olvasva nem értjük meg, mennyi is az a több Minerva, hogyan redukálódik a Venusok száma háromról egyre, vagy egyáltalán miért döntött úgy Boccaccio, hogy az istennőket is a híres hölgyek soraiba illeszti.

Boccacciónak a *De mulieribus* szerzőjeként számos olyan kérdésben kellett állást foglalnia, amely esetlegesen ellentmondott a korábbi műveiben leírtaknak, ám nagyban meghatározta a mű szerkezetét, valamint tartalmi és formai elemeinek egyediségét. Ezek a sajátosságok egy olyan többszemponút vizsgálatot indokolnak, amely kitér a mű célközönségére, a felhasznált forrásokra, a narrációra, illetve a Boccaccio korabeli, különféle értelmezési hagyományok szintetizálásának problematikájára. Ezek ugyanis mind olyan kulcsfontosságú szempontok, amelyek elemzése nélkül nem alkothatunk teljes képet e műről. Meg kell vizsgálnunk továbbá, miért éppen egy nőnek ajánlja Boccaccio a híres hölgyek tetteiről szóló gyűjteményt, mi a célja a megírásával, valamint hogyan akar olvasói számára erkölcsi példát mutatni a hölgyéletrajzokon keresztül? Nem mellőzhető továbbá a felhasznált források azonosítása sem, hiszen így nem csupán arról alkothatunk képet, mely szerzők műveihez fért hozzá Boccaccio, hanem felállíthatók bizonyos, a narráció egyes elemei és az irodalmi források közötti párhuzamok is. E kérdésekre adott válaszok pedig egyértelművé teszik, hogyan érvényesítette Boccaccio a középkori és a humanista értelmezési hagyományok elveit és hogyan oldotta vagy éppen nem oldotta fel ellentmondásaikat.

Célkitűzések és célközönség

Boccacciót az *Előszó*ban leírtak tanúsága szerint több körülmény is indította a *De mulieribus* megírására. A nők, és különös tekintettel a pogány nők kivételes tetteit összefoglaló irodalmi mű hiánya, az antik szerzők és Petrarca *De viris illustribus*ának hatása, valamint a példaadás szándéka mind hozzájárultak a mű megszületéséhez. Boccaccio hangsúlyozza továbbá, hogy különös figyelmet érdemelnek azok a nők, akik valami rendkívüli cselekedetet hajtottak végre, hiszen a női nem képviselőinek nagy részét testi és szellemi szempontból egyaránt gyengének tartja. A kivételes tettek megismerése azonban nemcsak a nőknek, hanem a férfi-

aknak is hasznos lehet, különösen abban a formában, ahogyan Boccaccio azt az olvasói elé kívánja tárni. A döntően, ám nem kizárólag a női olvasóközönségnek szóló leírások a szerző bevallása szerint szándékosan hosszúak és kitérőkkel gazdagítottak, hiszen egyfelől a nők, történelmi ismeretek híján hosszabb elbeszélésre szorulnak, másfelől gyönyörködteti őket a bőbeszédűbb leírás. Ne felejtjük el ugyanakkor, hogy nem először kap főszerepet a női olvasóközönség Boccacciónál, hiszen más indoklással ugyan, de a *Dekameron*ban is kiemelt jelentőséget tulajdonít a nőknek a szerző. Az *Előljáró beszéd*ben ugyanis a szerelmes hölgyeknek szól a boccacciói ajánlás, nekik kívánnak menedéket és vigaszt nyújtani a novellák, mivel kevesebb lehetőségük adódik szerelmi bánatuk enyhítésére, mint a vadászó, madarászó vagy kereskedő férfiaknak.

Boccaccio mind az *Ajánlás*ban, mind az *Előszó*ban több helyen is jelzi, hogy szándéka egy történelmi jellegű munka megalkotása volt, ám ugyanitt kellemes elbeszélésként is utal a *De mulieribus*.³ Maguk az életrajzok is ez utóbbit támasztják alá, Boccaccio ugyanis sokkal inkább történetmesélői, mint történetírói szerepben tűnik fel, amit többek között a forrásfelhasználás és a narráció sajátosságai is alátámasztanak. E két szempont, a források és a narráció tipológiája, kiemelt jelentőséggel bír az elemzés során, ugyanis alapjaiban határozza meg az egyes életrajzok felépítésének elveit, ezáltal pedig a mű jellegét és alapvető sajátosságait.

Ha a mű jellegét és megírásának célkitűzéseit alaposabban vizsgáljuk, először is fontos megjegyeznünk, hogy a *De mulieribus* esetében nem a *De casibus* női szereplőket tartalmazó változatáról van szó. Sokkal valószínűbb, hogy Boccaccio a korábbi irodalomból merített ismereteket azzal a céllal ötvözte, hogy az *utile dulci* elvét követve a hölgyek életrajzainak megörökítésével morális és nevelő funkciókat is érvényre juttasson.⁴

Boccaccio a *De mulieribus* előszavában rendre indokolja írói célkitűzéseit, így arra is magyarázatot kap az olvasó, miért vannak többségben a pogány hölgyalakok a műben. Boccaccio hosszas fejtegetése szerint ugyanis míg a keresztény nők szüzességük, tisztaságuk, szentségük és

³ ZACCARIA (2001: 5).

⁴ ZACCARIA (2001: 3).

erényük miatt már a megérdemelt örök dicsőségben tündökölnék, addig a pogány hölgyek tetteit és múlandó dicsőségét még senki sem foglalta össze. Boccaccio arra is figyelmeztet, hogy a hölgyek kiválasztása esetleges, azokról fog írni, akik eszébe jutnak (*quas memoria referet*). Ezt pedig a *claritas* fogalmának kiterjesztésével teszi, a tágabb értelmezés szerint ugyanis minden említésre méltó tettet végrehajtó nő lehet *clara*, függetlenül attól, hogy pozitív vagy negatív dolgot cselekedett. Ezt Boccaccio egyrészt azzal magyarázza, hogy a híres férfiakról szóló gyűjteményekben sem kizárólag pozitív karakterek kapnak helyet, hanem szerepelnek bennük negatívak is, sokkal fontosabb ugyanis, hogy cselekedeteik ismertek legyenek, hiszen ezáltal tanulságként szolgálnak az utókornak. Másrészt azzal, hogy kerülendő tetteket mutat be olvasóinak, célja a bűnöktől való elrettentés, míg a pozitív történetek egyértelműen követendő példaként szolgálnak.

A források kérdése

A *De mulieribus* forrásainak teljes körű, minden kétséget kizáró azonosítása már-már lehetetlen vállalkozás, nem csupán a kérdéskör összetett volta miatt, hanem azért is, mert Boccaccio úgy döntött, két kivételtől eltekintve⁵ nem nevezi meg azokat a leírásokban, hanem ahogyan az *Előszó*ban írja, *fide dignis*, vagyis megbízható forrásokra támaszkodik. Így a források megállapítása során a meglévő szakirodalom és kritikai kiadás mellett hagyatkozhatunk a latin források és a boccacciói megfogalmazás közötti hasonlóságok feltárására, Boccaccio Santo Spiritóra hagyott könyvtárának leltárjegyzékére, valamint a közös istennőalakok esetében a *Genealogiára*. Utóbbiban Boccaccio egy egészen más szemléletű forrásfeldolgozást követ, megnevezi a szerzőket, akiktől értesülései származnak, illetve olykor még a mű címével is kiegészíti a „hivatkozást”. Ám ennek a lényegesen precízebb filológiai hozzáállásnak is megvannak a korlátai: a források néha feloldhatatlan ellentmondásokat tartalmaznak, a művekből származó idézetek nem mindig pontosak, a görög-ről történő fordítások olykor hibásak, a megnevezett szerzők művei nem minden esetben azonosíthatók. Míg a *Genealogiában* számos

⁵ Pénélopé (*De mulieribus* 40) életrajzában Lükofront, míg Cornifitia (*De mulieribus* 86) leírásában Szent Jeromost nevezi meg forrásként.

istennőnek több leírást szentel Boccaccio, addig a *De mulieribus* valamennyi istennőéletrajza a korábban gondosan elkülönített értesülések keveredésével jön létre. A források azonosításán túl azonban ez lehetőséget teremt egy eddig még el nem végzett, többszemponútú összehasonlításra a *Genealogia* és a *De mulieribus* közös istennőalakjai között, amely a forrásokból indul ki, ám nem kizárólag azokra koncentrálna.

Hogy milyen szempontok szerint halad a boccacciói forrásfeldolgozás a *De mulieribus*-ban, azt szemléletesen foglalja össze Zaccaria.⁶ Boccaccio olykor sietően, pusztán egyetértéssel lezárja a források ellentmondásának kérdését anélkül, hogy választ adna rájuk (Minerva),⁷ máskor a többség véleményére hagyatkozik (Isis),⁸ vagy éppen kijelenti, hogy az adott kérdés másokra tartozik, így megválaszolását mellőzi (Europa).⁹ Bizonyos életrajzokban az olvasóra bízta a döntést a különféle információk igazságtartalmának eldöntése kapcsán, ítélik meg ők, hogy egy vagy két hölgyhöz tartoznak a történetek (Artemisia),¹⁰ máskor szabadon értelmezi és használja fel forrásait (Marta),¹¹ esetenként pedig egyenesen félreérti, vagy összekeveri azokat (Bereniké).¹²

A két mű írói célkitűzésének különbségei ellenére a forrásfeldolgozás és forrásfelhasználás módjának megértéséhez célszerű a *Genealogiá*-hoz fordulnunk, abból kiindulnunk, az ugyanis alapjaiban vet fel számos, a boccacciói munkamódszerhez kapcsolódó kérdést. Az első és talán legfontosabb kérdés az, hogy Boccaccio milyen forrásokhoz férhetett hozzá, és ezeket milyen formában idézte. Seznec, ellentmondva a boccacciói sorokban megfogalmazott elvnek, miszerint „oktalan dolog

⁶ ZACCARIA (2001: 6).

⁷ Az esetlegesen több Minerva létét megengedő, ám a kérdéskört egyáltalán nem tisztázó szöveghelyet ld. a 32. jegyzetben.

⁸ *De mulieribus* 8, 3: *quod plurimi arbitrantur imitari mens est*. A műből származó valamennyi idézet forrása az alábbi kritikai kiadás: ZACCARIA (1967).

⁹ *De mulieribus* 9, 6: *Que disceptatio cum spectet ad alios...*

¹⁰ *De mulieribus* 57, 21: *Quicumque tamen legerit, quod maluerit, id credat: seu una seu due fuerint, opus quippe fuit femineum unumquodque*.

¹¹ A *De mulieribus* 66-ban Pliniust olykor félreérti, olykor pedig sajátos értelmezésben használja. A pontos szöveghelyeket ld. ZACCARIA (1967: 526–527).

¹² Boccaccio Iustinusnál négy Bereniké vagy Laodiké néven emlegetett hölgyről olvasott. Az ő leírásait Valerius Maximusszal (Val. Max. 9, 10, ext.1) kiegészítve alkotta meg a *De mulieribus* 72 életrajzát. Ld. ZACCARIA (1967: 529–531).

patakokban keresni azt, amit a forrásból is kinyerhetsz”,¹³ azt állítja, hogy Boccaccio ugyan valamennyire ismerte a latin szerzők műveit, de gyakran középkori szerzők átirataiban olvasta és idézte őket.¹⁴ Sokkal valószínűbb azonban Zaccaria álláspontja, amely szerint néhány kivételes esettől eltekintve Boccaccio az eredeti latin forrásokat használta fel, csak az értelmezések és a kommentárok miatt fordult a középkori átiratokhoz.¹⁵ Ezt a megállapítást pedig a fentebb említett, Santo Spiritóra hagyott könyvtár leltárjegyzéke is alátámasztja, amely tételesen tartalmazza számos, forrásaként azonosított antik szerző művét.¹⁶

A másodlagos hivatkozás relevanciája sokkal nagyobb az ógörög források esetében, amelyeknek nagy részét Boccaccio latin átiratokban olvasta és idézte. Ahogyan azt a *Genealogia* tanúsítja, a preszókratikusokat Cicero *De natura deorum*jából és Lactantius *Divinae institutiones*éből, Platón Boethiustól, Macrobiustól és Ágostontól, Arisztotelészt pedig többnyire szintén Ágostontól idézte. Ugyanis nyelvtudás híján az ógörög szövegeknek csak egy rendkívül kis részéhez fért hozzá barátjának, Leonzio Pilatónak köszönhetően, ám ezek a fordítások is számos esetben hibásnak bizonyultak.¹⁷

A *Genealogiában* megnevezett és felhasznált források minősége és mennyisége azt bizonyítja, hogy Boccaccio minden korábbi mitográfusnál nagyobb mennyiségű klasszikus irodalmi és patrisztikai forrást használt fel,¹⁸ amelyeket később a *De mulieribus*ban joggal nevezett megbízhatóknak. Mindez tanúsítja, hogy ha szándékában állt volna őket idézni vagy megnevezni, megtehetette volna, ám a *De mulieribus* megírása során más szempontokat érvényesített, amelyek ezt nem indokolták. Ez persze nem okvetlenül azt jelenti, hogy az elsősorban nőkből álló célközönségét lenézte volna, sokkal inkább azt, hogy a konkrét cselekvéseket, az elbeszélő-moralizáló jelleget akarta előtérbe helyezni. Ezt támasztja alá az *Előszó*ban megfogalmazott, saját korában meglehetősen innova-

¹³ *Genealogia* 15, 7: *Insipidum est ex rivulis querere quod possis ex fonte percipere*. A műből származó valamennyi idézet forrása az alábbi kritikai kiadás: ZACCARIA (1998).

¹⁴ SEZNEC (2008: 268–269).

¹⁵ ZACCARIA (2001: 94).

¹⁶ MAZZA (1966: 1–74).

¹⁷ ZACCARIA (2001: 95).

¹⁸ ZACCARIA (2001: 95–96).

tívnak számító célkitűzés, amely szerint Boccaccio célja, hogy az egyes leírásokban a tetteknek tulajdonítson nagyobb jelentőséget. Ezt erősíti meg az egyes életrajzok tartalma is, amelyek valóban a bennük szereplő hölgyek tetteit, gondolatait emelik ki, azt hangsúlyozzák, hogy a szereplők cselekvő, beszélő, érző hús-vér alakok. Azáltal, hogy Boccaccio a leírásokban „beszéli” őket, megalkotja fiktív monológjaikat, elképzeli tetteiket, teljes mértékben elszakítja őket szimbolikus jellegüktől, eltávolítja őket az eseteik statikus felsorolását előtérbe helyező középkori enciklopédiáktól, ahol nem az adott tett kivitelezésének leírása, hanem sokkal inkább a végeredmény, a cselekvés ténye volt hangsúlyos. Ennek köszönhetően pedig minden egyes nőalak megszűnik önmaga szimbóluma lenni, és tettei alapján ítélik meg, hiszen Boccaccio a cselekedetei morális tanulságára koncentrált.¹⁹

Egyértelmű tehát, hogy a *De mulieribus* forrásainak kérdését nem azonos szempontok alapján kell vizsgálnunk, hiszen információgazdagságában és a leírások jellegében nem is minden esetben feltételez analógiát a *Genealogiával*, ahol szinte minden egyes értesüléshez forrást társít Boccaccio, valamint célja ezek közül a lehető legtöbbet megnevezni és értelmezni. Ám a *De mulieribus* forrásainak vizsgálata teljesen mégsem mellőzhető, ebből a szempontból is érdemes néhány sajátosságot figyelembe venni. Boccaccio ugyanis a *De mulieribus*-ban forrásait más módon használja fel, mint a *Genealogiában*. Egy adott értesülés általában kiindulópontként szolgál, de egyúttal az *amplificatio* alapja is. Boccaccio ily módon nem a forrás hitelességét akarta nyomatékosítani, hanem a történetre helyezte a hangsúlyt, amelyet *inventiói* révén gazdagíthatott. Elmarad továbbá az a többszintű értelmezés is, amely a *Genealogia* elmaradhatatlan részét képezi. A *De mulieribus* forrásfelhasználásáról azonban még ilyen sajátosságok mellett is megállapítható, hogy a korszakban ismert és olvasott szerzők, Ovidius, Lucanus, Vergilius, Statius, Iustinus, Orosius, Florus, Valerius Maximus, Lactantius vagy Macrobius műveinek felhasználása jellemzi. A kézirati hagyomány és a szerző könyvtárának rekonstrukciója szempontjából pedig nem hanyagolható el Varro, Livius, Plinius, Pomponius Mela vagy Tacitus szerepe sem.²⁰

¹⁹ FILOSA (2012: 84).

²⁰ ZACCARIA (2001: 9–10).

A *De mulieribus* forrásainak azonosítása során nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt a nyilvánvaló tényt sem, hogy az antik világ kiemelkedő nőalakjairól lévén szó, történeteik számos forrásban maradtak fenn és voltak elérhetőek Boccaccio számára. Így a tényleges boccacciói forrás megállapítása során nem kizárólag az információk azonosságára, hanem a lexikai és stilisztikai hasonlóságok azonosítására is törekednünk kell. Ennek fontosságát példázza Hüpszikrateia pontoszi királynő életrajza (*De mulieribus* 78) is, aki férje, Mithridátész iránti hűségét és szerelmét azzal bizonyította, hogy az emberpróbáló körülmények ellenére a csatamezőre is követte a férfit, teljes fegyverzetben, a harctól sem riadva vissza. A történet az antik irodalomban megtalálható Valerius Maximusnál,²¹ akinek művéhez Boccaccio is minden kétséget kizáróan hozzáférhetett. Azonban, ha megvizsgáljuk a boccacciói történet szerkezetét, szóhasználatát és bizonyos értesüléseit,²² mégis inkább arra következtethetünk, hogy egy kortárs forrás, Petrarca meghatározóbb volt az életrajz megalkotása során, és nem kizárólag ebben az egy leírásban. A *Fam.* 21, 8-ban ugyanis, amelyet Anna császárnőnek címez, Petrarca egyfelől gratulál neki lánygyermekének születése alkalmából, másfelől harmincegy, többségében antik történelemhez kapcsolható hölgy kiválóságáról is röviden említést tesz. Közülük huszonöt bekerült a *De mulieribus*ba is, egy-egy önálló életrajzba, huszonhárom pedig már az első, hetvennégy életrajzot tartalmazó szerkesztési fázisban is szerepelt.²³ E hölgyek leírásaiban tehát az antik irodalmi források mellett számolnunk kell a petrarcai hatással is.²⁴

Boccaccio és az euhémerizmus

A messinai Euhémerosz (i.e. 3. sz.) nevéhez kapcsolható mítoszértelmezés, amely szerint az antik világ istenségei valójában közönséges földi halandók voltak, akiknek kivételes tetteik miatt az utókor isteni mivoltot tulajdonított, már a kezdetektől fogva befogadó közönségre talált a gö-

²¹ Vö. ZACCARIA (1967: 533).

²² Vö. ZACCARIA (1967: 308–315).

²³ A mindkét műben szereplő hölgyek rendszerező táblázatát ld. FILOSA (2012: 55).

²⁴ A *Fam.* 21, 8 és a *De mulieribus* kapcsolatáról ld. FILOSA (2004: 381–395) és KOLSKY (1993: 36–52).

rög és római filozófusok és írók körében, és a középkorban is nagy népszerűségnek örvendett.²⁵ Az Euhémerosz által a *Sacra scriptió*ban megfogalmazottakat Ennius fordította le latinra, és több helyen említést tesz róluk Cicero is, ám az ő állásfoglalása nem mindig egyértelmű az elképzelésről. A *De natura deorum*ban összefoglalja az euhémerizmus alapjait, majd a rövid ismertetést azzal zárja, hogy nem egyértelmű számára, Euhémerosz vajon megerősítette vagy megszüntette a vallást.²⁶ A *Tusculanae disputationes*ben azonban már sokkal nyilvánvalóbban támogatja az euhémeroszi nézeteket, amikor az 1, 12-ben a következő kérdést teszi fel: „nemde szinte az egész eget az emberi nem tölti be?”²⁷

Boccaccio nagy valószínűséggel Cicero és Szt. Ágoston művein keresztül ismerkedett meg az euhémeroszi felfogással, ahogyan az egyes életrajzokban megjelenő információk alapján nyomon követhető. Minerváról a *Genealogia* 2, 3-ban és a *De mulieribus* 6-ban is az Ágostonnal olvasható leírások felhasználásával ír, amelyekben megjelenik istennői mivoltának cáfolata.²⁸ Cicero *De natura deorum*ja pedig több istennő, köztük Venus és Minerva *Genealogia*-beli leírásához szolgál alapul, így nem kérdőjelezhető meg, hogy Boccaccio tisztában volt az istenek természetét tárgyaló cicerói műben található ismeretekkel.

A boccacciói euhémerizmus különböző módon és mértékben jelenik meg a *De mulieribus*ban és a *Genealogiában*. Ha kizárólag a *De mulieribus* leírásait olvasnánk Ops, Iuno, Ceres, Minerva, Venus, és Isis alakjáról, arra következtethetnénk, hogy Boccaccio euhémerizmusa mindvégig explicit és szilárd meggyőződésen alapul, hiszen mindegyikük esetében igyekszik az isteni mivoltot cáfolni, és az ezzel ellentétes meggyőződés-

²⁵ SEZNEC (2008: 11–13).

²⁶ Cic. N. D. 1, 119: *Quid, qui aut fortis aut claros aut potentis viros tradunt post mortem ad deos pervenisse eosque esse ipsos, quos nos colere, precari venerarique soleamus, nonne expertes sunt religionum omnium? Quae ratio maxime tractata ab Euhemero est, quem noster et interpretatus est et secutus praeter ceteros Ennius; ab Euhemero autem et mortes et sepulturae demonstrantur deorum; utrum igitur hic confirmasse videtur religionem an penitus totam sustulisse?*

²⁷ Cic. Tusc. 1, 12 (ford. VEKERDI [2004: 26]).

²⁸ Aug. Civ. Dei 18, 8: *tanto proclivius dea credita, quanto minus origo eius innotuit. Quod enim de capite Iouis nata canitur, poetis et fabulis, non historiae rebusque gestis est adplicandum.*

seket elítélni. Valamennyi istennő esetében változatos megfogalmazásban hangsúlyozza azt, amit felvet Opsnál: *errore mortalium*, vagyis a halandók hibájából nyerte el isteni mivoltát. Szintén Opsnál zárja úgy a leírást, hogy az emberi vakságot, valamint a démonok cselvetését teszi felelőssé az érdemtelen istenítésért,²⁹ a Iunónak szentelt fejezetben pedig a költők verseit és a pogány emberek tévedését okolja ugyanezért.³⁰ Ezeknél hosszabb, ok-okozati összefüggéseket feltáró, részletes magyarázatot arra, hogyan válhatott valakiből istennő, Flora (*De mulieribus* 64) életrajzában találunk.³¹ Ha azonban elemzésünket kiterjesztjük a *Genealogiára* is, amelyben ezek az istennők szintén szerepelnek, egy egészen más, sokkal árnyaltabb képet kapunk.

A két mű összehasonlításakor nyilvánvalóvá válik, hogy Boccaccio nem mindig következetes az istennők számának megállapításában. Találunk példát arra, hogy a *De mulieribus*ban a *Genealogia*-beli distinkció teljesen eltűnik, mint például Venus esetében, akinek korábbi, a *Genealogiában* való három megjelenése a *De mulieribus*ban egyre redukálódik. Míg Minerva esetében, akiből ötöt találhatunk meg a *Genealogiában*, felmerül annak a lehetősége a *De mulieribus*ban is, hogy több volt belőle, de ott már Boccaccio nem vállalkozik a kérdés kifejtésére, csak elfogadja a feltételezést.³² Ceres leírása pedig arra példa, hogy a két műben a számok megegyeznek, mindkét helyen két-két Ceresről olvashatunk, ám eltérő részletességgel, valamint azzal a boccacciói magyarázattal, hogy

²⁹ *De mulieribus* 3, 4: *Mirabile profecto fortune ludibrium, seu potius cecitas hominum, an, velimus dicere, fraus et decipula demonum, quorum opere actum est ut femina, [...] et dea crederetur et in tam grande evum fere ab universo orbe divinis honoraretur obsequiis.*

³⁰ *De mulieribus* 4, 1: *poetarum carmine et errore gentilium.*

³¹ A boccacciói leírás szerint Flora kéjnő volt, aki végrendeletében hatalmas vagyonát a római népre hagyta azzal a feltétellel, hogy minden évben rendezzenek a tiszteletére ünnepi játékokat. Ezért minden évben a Floralián meztelen kéjnők mimusrészleteket adtak elő, amelyeket obszcén jelenetek szakítottak meg. Ezt azonban megelégette a senatus, és kitalálta a mesét, miszerint Flora nimfa volt, akibe beleszeretett Zephürosz és ezért nászajándéku isteni mivolttal ruházta fel, valamint azzal a feladattal, hogy ékesítse növényekkel a tavaszt. Így lett a kéjnőből előbb nimfa, végül pedig istennő.

³² *De mulieribus* 6, 9: *Sunt tamen non nulli gravissimi viri asserentes non unius Minervae, sed plurimum que dicta sunt fuisse comperta. Quod ego libenter assentiam, ut clare mulieres ampliores sint numero.*

ugyan két nőről van szó, mégis megfelelőbbnek tűnt számára egy leírásban beszélni róluk.³³

A szakirodalom mindezek háttérében a *Genealogiában* egy óvatos euhémerizmust vél felfedezni, amely a különféle értelmezések közötti ellentmondások feloldását és a mítoszok racionalizálását szolgálta. Az irodalmi szövegek feldolgozása során ugyanis Boccaccio azzal szembesült, hogy a különféle istenek eredetkérdése az egyes szerzőknél eltérő. Így a számos hagyomány miatt nem mindig tudta elkerülni az eklektizizmust, és ahogyan a *Genealogia* első könyvhöz írt előszavában hangsúlyozza (*Proemio* 1, 1, 48–49), nem is minden esetben volt lehetősége az ellentmondások tisztázására, sőt ezt nem is feltétlenül tartotta feladatának.³⁴ Zaccaria a közös istennők esetében a *De mulieribus* euhémerizmusát a *Genealogia*-beli folytatásaként értelmezi, és a két műben nem állapít meg semmiféle különbséget annak jellegében.³⁵ Mégis úgy vélem, hogy kimutatható eltérés van a két mű euhémerisztikus felfogása között. Jóllehet Boccaccio többször is megfeddi a *Genealogiában* az antikvitas emberét hiszékenysége miatt (11, 1; 6, 53), mégis elkészíti az istenek családfáját, gondosan elkülöníti egymástól az egyes isteneket, a rendelkezésére álló forrásokból kiindulva ügyel arra, hogy ha több, azonos nevű istenségről olvasott, külön leírásban tárgyalja őket. Az istenségek tetteinek leírása közben már-már valós személyek állnak előttünk, akiknek nem minden esetben kérdőjeleződik meg olyan nyomatékkal isteni mivolta, mint ahogyan a *De mulieribus*-ban, ahol jelentőségét veszti a gondos elkülönítés, az egyes istenek száma, történeteik forrása. Utóbbi műben valamennyi életrajz leghangsúlyosabb eleme lesz az, hogyan cáfolja Boccaccio ezeknek a hölgyeknek az isteni mivoltát, és ennek ellenkezőjéről egyik forrás sem tudja őt meggyőzni. Véleményem szerint olyan különbségek ezek, amelyeket hangsúlyoznunk kell, és amelyek a két mű euhémerizmusának különbözőségét támasztják alá.

³³ *De mulieribus* 5, 4–5: *Fuit preterea et Ceres altera [...] sub uno tantum nomine ambarum ingenia retulisse satis visum est.*

³⁴ ZACCARIA (2001: XII; 97).

³⁵ ZACCARIA (2001: 6).

A narráció jellege

Már az *Előszó*ban körvonalazódik egy sajátos, a *Dekameron* narrátorához közel álló elbeszélésmód, amely a „megbízható forrásokból” kiindulva, az „eszébe jutó” hölgyalakokat egy „meglehetősen hosszúra nyúló” elbeszélésben tárja elénk. A dekameroni narrátorra jellemző vonásoknak azonban ez csak a kiindulópontja, az egyes leírások áttekintése során a lista még számos elemmel gazdagítható. Ha az egyes hölgyéletrajzok szerkezetét, felépítését megvizsgáljuk, mind tartalmi, mind formai szempontból számos visszatérő elemet, sajátosságot találunk.

Az egyes hölgyek leírása az alábbi sémát követi: történelmi, földrajzi és társadalmi kontextusba való elhelyezés; az említésre méltó tett bemutatása; moralizáló konklúzió. Ugyan Boccaccio úgy döntött, hogy a hölgyalakokat nem a *Dekameron*hoz hasonló, tetteik alapján elkülönített, tematikus egységekbe rendezi, hanem egy hozzávetőleges kronológia mentén halad előre, mégis az egyes életrajzoknak a fenti distinkcióval ad keretet.

A *Dekameron* narrátorához való kapcsolódást hivatottak kifejezni azok az elbeszéléstechnikák, amelyek az egyes leírások tartalmi és formai szempontból történő gazdagítását szolgálják. Számos esetben találunk példát arra, hogy Boccaccio a forrásokat hosszabban meséli el, kibővíti, vagy a belőlük merített információkból kiindulva saját véleménnyel, vagy elképzelt elemekkel gazdagítja a bemutatásokat. Tertia Aemilia esetében egyetlen, a latin forrásában szereplő igéből kiindulva elképzeli, hogyan tartotta mindenki előtt titokban a római matróna férje házasságtörő viszonyát, valamint hosszasan fejtegeti, más nők hogyan jártak volna el hasonló helyzetben. Curia történetének leírásában a proskribált férj elrejtésének módját és a külvilág félrevezetését részletezi, míg a Veturiának szentelt fejezetben oldalakon keresztül „idézi” fiához, Coriolanus-hoz intézett szavait. Ezek az *amplificatiók* és *inventiók* szintén fontos részét képezik a *De mulieribus*nak, és nagyban hozzájárulnak a mű helyes értelmezéséhez. A *Dekameron*hoz képest a reflexiók, a véleménynyilvánítás, a moralizáló részek ráadásul jóval hangsúlyosabb szerephez jutnak, mind tartalmi mind terjedelmi szempontból. Ennek következtében Boccaccio számos esetben szem elől téveszti a narráció célját és megtöri az elbeszélés egységét, annak ellenére, hogy általában az életrajzok végéről

nem hiányzik a moralizáló okfejtés, amely erre szintén lehetőséget biztosítana. A *Dekameron*ra szintén nem jellemző módon, a példaként említett cselekedet jellegétől függően, Boccaccio számos esetben rövidíti le a narratívát a moralizáló rész javára, hogy ezáltal is egy kész példa helyett inkább rávezethesse az olvasót a szövegben rejlő tanításra.³⁶

A *De mulieribus*ban szereplő istennők esetében a narráció hasonló elvek mentén halad, ám ahhoz, hogy teljes képet alkothassunk, az elemzésbe ismételten érdemes bevonnunk a *Genealogiát*, amely a közös istennőalakok esetében magyarázatként és egyben kiindulópontként szolgálhat az egyes leírások felépítésére. A két műben közös elem a meghatározott szempontsor mentén történő jellemzés, ám a *Genealogiában* a többszintű (történeti, morális és allegorikus) elemzés és a források bemutatása, értelmezése áll a középpontban, ami határt szab a narrátor szabadságának, szigorúbb keretek közé szorítja őt, és többnyire az egyes könyvek előszavaira korlátozza a narráció gazdagításának lehetőségét. Mindezek ellenére azonban olykor mégis nagyobb mozgásteret biztosít a *Genealogia*, hiszen lehetővé teszi, hogy Boccaccio külön leírásban tárgyaljon valamennyi istennőt, amire a *De mulieribus*ban nincs lehetősége. Mindezek ellenére Boccaccio latin nyelvű prózájának egyik eleme sem csupán szerzője kivételes műveltségének bizonyítéka, hanem azt is igazolja, hogy soha nem tudott és akart teljes mértékben elszakadni narrátori mivoltától, ám az egyes művek ezt változó mértékben tették számára lehetővé.

Narratív szempontból tehát a két latin nyelvű mű között alapvető különbségek mutathatók ki, amelyek a műfaji sajátosságokra vezethetők vissza, ám olykor felvetik a kérdést, ha egy adott mennyiségű információ Boccaccio rendelkezésére állt a *Genealogiában*, azoknak miért csak a töredékét építette be a *De mulieribus*ba? A kérdésre a válasz részben a két mű eltérő írói célkitűzéseiben és célközönségében keresendő, ami nem kívánta meg a források pontos, és minden részletre kiterjedő felhasználását, illetve az egyes erényekre koncentráló leírások olykor az adott hölgyre vonatkozó néhány, nem oly dicső tett elhallgatását indokolták, ám bizonyos, nyilvánvaló ellentmondások esetében a kérdés mégis nyitott marad. Ez történik például azoknak az istennőknek az

³⁶ CERBO (1980: 331–333).

esetében, ahol Boccacciónak nem célja a pontos számukat tisztázni, s ez számos alkalommal kelti kidolgozatlanság benyomását az olvasóban. Ennek háttérében mégis inkább az eltérő célközönség áll. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a két mű egyidejű olvasása és komparatív vizsgálata nem volt jellemző, csak az utókor filológiai érdeklődése keres választ a fent felvetett kérdésekre, és kísérli meg értelmezni az egyes leírások narrációs különbségeinek okát.

Összegzés

A bemutatott elemzési szempontok szerteágazó, ám mégis egységes volta is bizonyítja, hogy számos tényező befolyásolta azt, miért éppen ebben a formában és tartalommal született meg a *De mulieribus*. Minden egyes szempont között kapcsolódási pontok fedezhetők fel, valamennyi jellegzetesség egymásból következik, és egyben választ is ad egy olyan életrajzgyűjtemény megszületésének körülményeire, amely nem csupán témájában, de célközönségében is egyedi. Hiszen döntően pogány hölgyek említésre méltó tetteinek összegyűjtésére a korábbi irodalomban még nem volt példa. Egyedülálló továbbá, hogy Boccaccio a művet egy hölgynek, Andrea Acciaiuolinak, és így valamennyi nőnek is ajánlja, nem zárva ki természetesen annak a lehetőségét sem, hogy férfiak is tanuljanak az *exemplum*-jellegűen megfogalmazott példákából. Sokkal inkább irodalmi és moralizáló jellegű, hétköznapi példaadásra szánt mű ez, mint a *Genealogia*, ezáltal arra is magyarázatot kapunk, miért nem olyan meghatározó a források szerepe. Nem indokolja ugyanis sem a műfaj, sem a célközönség a többszintű értelmezést, szemben a *Genealogiával*, amelyet Boccaccio filológusi igénnyel írt egy filológusi felkészültséggel rendelkező közönségnek, így természetesen nem mellőzhette a forrásokat és azok többszemponthú értelmezését sem. A két műben kirajzolódik előttünk a középkori interpretációs hagyományok humanista technikák felé mutató volta, egy sajátos kettősség, amely Boccacciónál a közös istennőleírásokban mutatható ki a leginkább. E találkozások olykor keresztezik egymást, de a jól elkülöníthető jellegzetességek mégis szemléltetik, hogyan mozog Boccaccio a narratori és filológusi szerepkörökben a két hagyomány határán, olykor az egyik, olykor a másik értelmezési hagyomány elveit tartva szem előtt.

Felhasznált irodalom

- CERBO 1980 A. CERBO, *Tecniche narrative nel Boccaccio latino*, *Annali dell'Istituto Universitario Orientale, Sezione Romanza*, 22 (1980), 317–357.
- FILOSA 2004 E. FILOSA, *Petrarca, Boccaccio e le "mulieres clarae": dalla "Familiare" 21:8 al "De mulieribus claris"*, *Annali d'Italianistica*, 22 (2004), 381–395.
- FILOSA 2012 E. FILOSA, *Tre studi sul De mulieribus claris*, Milano, 2012.
- KIRKHAM 2013 V. KIRKHAM, *Chronology of Boccaccio's Life and Works*, in: V. Kirkham, M. Sherberg, J. L. Smarr (eds.), *Boccaccio: A Critical Guide to the Complete Works*, Chicago and London, 2013, xiii–xix.
- KOLSKY 1993 S. KOLSKY, *La costituzione di una nuova figura letteraria. Intorno al De mulieribus claris di Giovanni Boccaccio*, *Testo*, 25 (1993), 36–52.
- MAZZA 1966 A. MAZZA, *L'inventario della 'parva libraria' di Santo Spirito e la biblioteca del Boccaccio*, *Italia medioevale e umanistica*, 9 (1966), 1–74.
- SEZNEC 2008 J. SEZNEC, *La sopravvivenza degli antichi dei*, Torino, 2008.
- VEKERDI 2004 VEKERDI J. (ford.), *Cicero: Tusculumi eszmecsere*, Budapest, 2004.
- ZACCARIA 1967 V. ZACCARIA (ed.), *Giovanni Boccaccio: De mulieribus claris (Tutte le opere di Giovanni Boccaccio X.)*, Milano, 1967.
- ZACCARIA 1998 V. ZACCARIA (ed.), *Giovanni Boccaccio: Genealogie deorum gentilium (Tutte le opere di Giovanni Boccaccio VII-VIII.)*, Milano, 1998.
- ZACCARIA 2001 V. ZACCARIA, *Boccaccio narratore, storico, moralista, mitografo*, Firenze, 2001.